

AZERBAYCAN-ABD İLİŞKİLERİNDE BELİRSİZLİK DÖNEMİ (1991-1994)

Samir MERDANOV*

ÖZET

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'da yaşanan birtakım olumsuzluklar ve sorunlar, ABD'deki güçlü Ermeni lobisinin ciddi çalışmaları ve yönetimin de Azerbaycan'ı önemsememesi gibi nedenler ikili ilişkilerin gelişimini engelledi. 1991-1994 döneminde ABD, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan'ı Ermenistan'a saldırmakla suçlayarak Azerbaycan'a yönelik her türlü ABD yardımını engelleyen "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddeyi uygulamaya koydu. Bu maddenin uygulanmasıyla da ikili ilişkilerde 1994'e kadar "belirsizlik dönemi" yaşandı.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, ABD, Dağlık Karabağ, "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" madde

AMBIGUITY PERIOD IN AZERBAIJAN-USA RELATIONSHIPS (1994-1994)

ABSTRACT

Such reasons as certain problems and unfortunate incidents happened in Azerbaijan after she gained her independence, serious efforts of the Armenian lobby in USA and the administration's ignorance of Azerbaijan have obstructed the progress of bilateral relationships. In 1991-1994 period USA accused Azerbaijan of attacking Armenia due to Nagorno-Karabakh problem and effectuated the Annexed Article no. 907 into the "Code for Supporting Freedoms" which obstructed all kind of USA help towards Azerbaijan. After the execution of this article, an "ambiguity period" was experienced in bilateral relationships until 1994.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, USA, Nagorno-Karabakh, the Annexed Article no. 907 into the "Code for Supporting Freedoms"

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Öğretim üyesi
e-mail: smerdanov@yahoo.com

Giriş

Azerbaycan'ın da bir parçası olduğu Kafkasya'nın sadece bölge devletlerinin ilgilendiği ve birbirleriyle güç mücadelelerine girdiği coğrafi konumundan, bölge dışı küresel güçlerin strateji ve politikalarında yer alan bir konuma gelmesi daha çok 20. yüzyılın başlarında ortaya çıktı. Ancak bugün olduğu kadar değer ifade etmemekle beraber yine de bölgedeki zengin petrol kaynaklarını ve güvenlik kaygılarını barındıran değişik stratejik görüşler, Kafkasya'yı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya gündemine sokmuştu. 19. yüzyılda bölgede cereyan eden gelişmelere ve buradaki güç mücadelelerine verilen "Büyük Oyun" ismi, aynı zamanda bölgenin ne kadar çetrefil ilişkiler ağına sahip olduğunu da göstermişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen konjonktür ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Soğuk Savaş, bu oyunun bir süre için sahnelenmesini erteledi.¹ SSCB'nin dağılmasıyla da oyunun yeniden sahneye konulduğu iddia edildi.

SSCB'nin dağılması yol açan gelişmeler bu tarihe kadar mevcut olan iki kutuplu dünya sisteminin sonunu getirdi. SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan uluslararası sisteme ABD tarafından "Yeni Dünya Düzeni" adı verilmiştir.² Bu yeni düzende, Kafkasya'da büyük bir jeopolitik boşluk meydana gelmiştir. 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başındakinin aksine petrolün bugün ifade ettiği anlam çok daha fazla önem kazanmış, özellikle büyük hedefleri olan devletlerin stratejik ve ekonomik çıkarları için hayati bir değer taşımıştır. Ayrıca nükleer silahların varlığı ve bu silahların kontrol altına alınma çabaları bu bölgeyi farklı kılmıştır.

SSCB'nin dağılmasından sonra, bölgede "Yeni Büyük Oyun" olarak tanımlanan mücadele bir bakıma 19. yüzyılın sonunda İngiltere'yle Rusya arasındaki güç mücadelesini hatırlatmaktadır. O dönemde toprakların ve üzerinde yaşayan halkların kontrolü önemliken bugün bunun yerini enerji kaynaklarının kontrolü, işletilmesi ve nakli mücadelesi almıştır. Bölgedeki güç dengesinde şu an kimin daha fazla ağırlığı olduğunu da bu petrol pastasından hangi devlet şirketlerinin ne kadar pay alacağı ve boru hatlarının hangi güzergâhlar üzerinden geçirileceği ortaya koyacaktır. Aynı şekilde bugün dengeyi lehine çeviren taraf, petrolden elde edilecek çok yönlü kazanımlar sayesinde gelecekte de bölge politikalarına şekil veren taraf olacaktır.³ Buradan hareketle Kafkasya'nın, bugün çok çetin ve zorlu bir oyuna sahne olmaya hazırlandığı söylenebilir. Gerek mücadeleye katılan oyuncuların çeşitliliği, gerekse elde edilecek yüksek ekonomik kâr ve stratejik kazanımlar, Kafkasya'daki mevcut petrol oyununu büsbütün karmaşık bir hâle sokmaktadır.

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, çıkar çatışmaları açısından stratejik olarak kilit konumda ve tekrar uluslararası arenada eski konumunu arayan Rusya Federasyonu'yla ABD arasındaki anlaşmazlığın merkez mekânı olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlığın ve rekabetin sebeplerinden biri de zengin enerji kaynaklarının ele geçirilmesi veya kontrol altına alınması

¹ Ariel Cohen, "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", Avrasya Etüdüleri, C. III, No. 1 (İlkbahar 1996), s. 2-11.

² Tayyar Arı, Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996, s. 71-72.

³ Cohen, op. cit., s. 12-15.

olmuştur. Uluslararası ilişkilerini yeni oluşturan Azerbaycan, dış politikasını da yeni bir düzlemde inşa etme çabası içerisine girmiştir.

Bu bağlamda Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren, bölgedeki uluslararası rekabeti de göz önünde bulundurarak, ABD ve Batı Avrupa devletleri eğilimli bir dış politikaya yöneldiği söylenebilir. İçinde bulunduğu savaş ortamı ve ülke içindeki istikrarsızlıklar Azerbaycan'ı bağımsızlığının ilk yıllarında zor durumda bırakmıştır. Bağımsızlığın korunması ve toprak bütünlüğünün temin edilerek ülke içindeki güvenliğin sağlanması için Azerbaycan'ın ABD'yle ilişkileri dış politikasında önemli bir yer tutmuştur.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan-ABD politik ve ekonomik ilişkilerinin incelenmesiyle bu ilişkilerdeki olumlu ve olumsuz gelişmelerin belirlenmesi ve ikili ilişkilerinin değerlendirilmesi bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Makale, giriş ve sonucun dışında iki bölümden oluşmaktadır. Makalede, belirsizlik dönemindeki politik ve ekonomik ilişkiler incelenecektir. Bu çerçevede, ikili ilişkilerin tarihsel gelişimi; ilişkilerdeki Dağlık Karabağ sorunuyla enerji faktörü; ABD'nin Azerbaycan'a yönelik politikası değerlendirilecektir.

I. POLİTİK İLİŞKİLER

Politik ilişkiler başlığı altında ikili ilişkilerin tarihi, diplomatik ilişkilerin kurulması, SSCB'nin dağılmasından sonra ikili ilişkiler ve Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Azerbaycan-ABD ilişkileri incelenecektir.

A. Azerbaycan-ABD İlişkilerinin Tarihi

1828'den sonra Rusya'nın bir parçası olan Azerbaycan'ın ABD'yle ilişkilerinin tarihi, 19. yüzyılın sonlarına dayandırılabilir. 19. yüzyılın son çeyreğinde, Bakü'de oluşan petrol sanayine ABD'nin büyük petrol şirketlerinin yoğun ilgisi olmuştur.⁴ Bu dönemde, Rusya'daki petrol ve ürünlerinin pazarlanması Amerikan Standard Oil şirketinin denetimindeydi. Zamanla Rusya pazarından çıkarılan bu şirket, Bakü petrolünün işletimini elinde tutan şirketlerle⁵ görüşmek üzere temsilci gönderdi. Fakat Avrupa devletleriyle ABD arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar, Standard Oil'in Bakü'de daimi yerleşmesine imkân vermedi.⁶ 20. yüzyıla gelindiğindeyse İngiltere'nin Azerbaycan bölgesindeki güçlü konumu ve ABD-İngiltere anlaşmazlığı, ABD'yle ekonomik ilişkiler kurulmasına engel oldu.

1918'de Kafkas devletleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bundan sonra, Avrupa devletlerinin yanında ABD'nin de Kafkasya'yla ilgili yeni planları oluşmaya

⁴ Sam Brownback, "US Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications", *Caspian Crossroads*, C. XIII, No. 2 (1996), "<http://www.khazar.org/khazarintercenter/caspian/uswinterests.html>" (12.12.2002).

⁵ Bu dönemde Bakü petrolü, İngiltere ve diğer Batı devletlerinin şirketleri tarafından işletilmekteydi. Bkz. Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Tarihi*, C. I, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1994, s. 326.

⁶ Haydar Aliyev, *Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde*, C. II, Bakı, Azerbaycan Neşriyyatı, 1997, s. 51-63.

başladı. Buna yönelik olarak da 5 Temmuz 1918'de "Dörtler Konseyi", ABD'nin isteğiyle Albay William Haskell'i Ermenistan'a Yüksek Komiser tayin etti. Ermenistan, ABD aracılığıyla toprak iddialarına çözüm bulmak amacındaydı. Fakat bölgede yaptığı görüşmelerden sonra William Haskell, Dağlık Karabağ ve Zengezur'un Azerbaycan toprağı olduğunu tasdik etti. 24 Ekim 1918'de William Haskell, Nahçıvan'da ABD temsilciliğı oluşturulmasıyla ilgili beyanat verdikten sonra Amerikalı Albay E. Delly'yi bu bölgeye temsilci olarak atadı. Fakat Azerbaycan yönetiminin çalışmaları ve Nahçıvan halkının itirazları nedeniyle ABD, Nahçıvan'da bu temsilciliğı oluşturamadı.⁷

16 Kasım 1918'de Feteli Han Hoylu başkanlığında oluşturulan Milli Konsey,⁸ Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması için ABD'ye ve Avrupa devletlerine müracaatta bulundu. Bu müracaattan sonra Azerbaycan, ABD tarafından resmi olarak tanınmadı. Fakat İngiltere ve Fransa ile birlikte ABD temsilcileri de Azerbaycan'ın Paris Barış Konferansı'na katılmasını istediler.⁹

23 Aralık 1918'de İstanbul'da, Azerbaycan ile ABD temsilcileri arasında ilk görüşme gerçekleşti. Bu görüşme resmi nitelik taşıymıyordu. Görüşmede Ali Merdan Topçubaşı¹⁰ kendini Azerbaycan temsilcisi olarak takdim ettiğinde, ABD temsilcisinin "Azerbaycan-yani siz Ermeniler..." şeklinde başlayan sözleriyle¹¹ Azerbaycan'ı resmi olarak tanımadıklarını ve ABD'deki Ermeni algısının ne denli güçlü olduğunu vurgulamaktaydı.

2 Mayıs 1919'da, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un teşebbüsüyle ilk defa Azerbaycan'la ilgili sorun ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümet başkanlarından oluşan Dörtler Konseyi'nde görüşüldü. Woodrow Wilson konuşmasında, Azerbaycan heyetinin Paris Barış Konferansı'na alınmasının ve Ali Merdan Topçubaşı'nın Azerbaycan heyet başkanı olarak tanınmasının gerekli olduğunu belirtti.¹²

28 Mayıs 1919'da Paris'te, ABD-Azerbaycan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına yönelik ilk teşebbüs gerçekleşti. Azerbaycan temsilcileri, Woodrow Wilson ve savaş döneminde Türkiye'de Büyükelçi olan Henry Morgenthau'yla görüştüler. Henry Morgenthau, Azerbaycan'ın doğal zenginlikleriyle ekonomik potansiyelinin değerlendirilmesi için ABD sermayesinin Azerbaycan'a yönlendirilerek yardım yapılmasının mümkün olabileceğini ifade etti. Woodrow

⁷ Eldar İsmayılov, Cemil Hasanov ve Tahir Qaffarov, Azerbaycan Tarixi (11), Bakı, Öyretmen Neşriyyatı, 1995, s. 47.

⁸ Aralık 1919'da, Azerbaycan Parlamentosu açılana kadar fonksiyonunu Milli Konsey yapıyordu. Konsey'in Başkanı Mehmet Emin Resulzade, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Feteli Han Hoylu'ydu. Bkz. Cemil Hasanlı, Azerbaycan Tarihi (1918-1920), Ankara, Azerbaycan Kültür Derneğı Yayınları, 1998, s. 94.

⁹ Ibid., s. 95-97.

¹⁰ Daha önce Azerbaycan'ın Osmanlı, Gürcistan ve Ermenistan'da olağanüstü Bakan elçisi olan Ali Merdan Topçubaşı, 7 Aralık 1919'da açılan Azerbaycan Parlamentosu'na başkan seçildi. Bkz. Ibid., s. 111-112.

¹¹ Ibid., s. 114.

¹² Cemil Hesenov, Azerbaycan Beynaxalq Münasibetler Sisteminde (1918-1920), Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1993, s. 190-191.

Wilson'la yapılan görüşmedeyse Azerbaycan'ın Milletler Cemiyeti'ne (MC) kabul edilmesi, ABD'yle diplomatik ilişkiler kurulması ve bağımsızlığının güçlendirilmesiyle ilgili Azerbaycan yönetiminin resmi memorandumunu ABD Başkanı'na iletildi.¹³

Kasım 1919'da, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcileri, iki devlet arasındaki bütün anlaşmazlıkların diplomatik yollarla çözümüne yönelik anlaşma imzaladılar. Fakat ABD'deki Ermeni algısından dolayı Woodrow Wilson, Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kurmaya sıcak bakmadı.¹⁴

Ocak 1920'de Avrupa'nın müttefik devletlerinin Yüksek Konseyi, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı. İngiltere'nin Azerbaycan'da sahip olduğu güçlü konum, ABD'nin Azerbaycan'ı tanımamasına ve politik ilişkiler kurmasına engel oldu. Azerbaycan'ın ekonomik potansiyelinden ve doğal zenginliklerinden vazgeçemeyen ABD, Azerbaycan'da Konsolosluk açarak ekonomik ilişkiler kurdu.¹⁵

Azerbaycan'ın Sovyet Rusya tarafından işgali, San Remo Konferansı'na katılan Azerbaycan temsilcileri tarafından, İtalya Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla ABD'ye bildirildi. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Paris'teki İtalyan Büyükelçiliği'ne gönderdiği notada, ABD'nin Rusya'yı tek bir devlet olarak görmek istediği belirtildi. Azerbaycan temsilcileri, Amerikan Büyükelçiliği'ne bir nota vererek bu kararı protesto etti.¹⁶

Bu dönemde, Woodrow Wilson'un Azerbaycan'a karşı olumsuz tutumundan dolayı, Azerbaycan-ABD ilişkileri pek de önemli gelişmeler gösteremedi. Bundan sonra, Azerbaycan-ABD ilişkileri Azerbaycan'da Sovyet rejiminin oluşmasıyla kesildi ve SSCB dağılana kadar hiçbir resmi ilişki kurulmadı.

B. Diplomatik İlişkilerin Kurulması

SSCB'nin dağılmasından sonra Avrasya bölgesinde jeopolitik güç boşluğu oluştu. Güç boşluğunun doğduğu alanlardan biri de Azerbaycan'dır. Jeopolitik ve ekonomik potansiyele sahip olan Azerbaycan, uluslararası ilişkilerini yeni bir düzlemde oluşturma çabası içerisine girdi. Azerbaycan'ın bu konumu, ABD'nin yeni etkinlik alanı kazanmasına fırsat verdi.¹⁷ Amerikan diplomasisi ve dış politika enstitüleri, Azerbaycan da dâhil olmak üzere bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin stratejik, ekonomik ve politik durumlarını araştırmaya başladı.

Azerbaycan-ABD ilişkileri 1989'dan itibaren gelişme göstermeye başladı. 1989'dan sonra ABD'li akademisyenler, işadamları, gazeteciler ve sivil toplum örgüt üyeleri Azerbaycan'ı ziyaret etmeye başladılar. 27 Eylül 1990'da Bakü'de,

¹³ Ibid., s. 193-195; Azerbaycan, 29.05.1989.

¹⁴ Musa Qasımov, Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti (Konsepsiya Meseleleri), Bakı, Mütercim Neşriyyatı, 1997, s. 56.

¹⁵ Eli Hesenov, Azerbaycan-ABŞ: Anlaşılmaz Münasibetlerden Strateji Terefdaşlığa Doğru (Oktyabr 1991-Avqust 1997), Bakı, Azerbaycan Universiteti Neşriyyatı, 1997, s. 29-30.

¹⁶ Cemil Hasanlı, "Azerbaycan-ABD İlişkileri (1918-1920)", Azerbaycan, No. 294 (Kasım-Aralık 1993), s. 10.

¹⁷ Kaan Ögüt, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun, Avrasya'da Güç Dengeleri, Petrol-Doğalgaz", Aydınlanma, "<http://www.aydinlanma1923.org/sayi/31/01-07.html>" (22.11.2008).

ABD ile Azerbaycan'ın çeşitli kurumları ve şirketleri arasında işbirliğini sağlamak amacıyla "Azerbaycan-ABD" konulu sempozyum gerçekleştirildi. Sempozyumda, Bakü ve Houston illeri kardeş ilan edilerek kültürel ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırıldı. Buna yönelik olarak 22 Nisan 1991'de, Azerbaycan'ın ünlü kültür ve sanat adamları Houston'u ziyaret ettiler.¹⁸

Aralık 1991'de, ABD'nin Moskova Büyükelçiliği'nin temsilcileri Nahçıvan'da incelemelerde bulunmak üzere Azerbaycan'a geldiler. Nahçıvan'da gerçekleştirilen görüşmelerde bu bölgenin coğrafi ve stratejik konumu değerlendirildi. Bu temsilciler, "Nahçıvan'ın ABD'nin dikkat merkezinde olacağını" ifade ettiler.¹⁹

Azerbaycan dış politikasını oluştururken ABD'ye önem vererek uluslararası ilişkilerini bu yönde geliştirdi. Azerbaycan'ın yönünü ABD'ye çeviren dış politikasına karşın, dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker Azerbaycan'ı Ermenistan'a karşı savaş başlatmakla suçladı.

12 Aralık 1991'de Princeton Üniversitesi'nde James Baker, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlere yönelik olarak ABD'nin nasıl bir dış politika uygulayacağıyla ilgili ilk defa açıklama yaptı. James Baker'ın açıklamasına göre ABD, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerle kurulacak ilişkilerinde üç faktörü göz önünde bulunduracaktır. Birincisi, ABD bağımsızlıklarını güçlendirmeleri için bu devletlere çeşitli yardımlarda bulunarak eski SSCB silahlarının imhasına yardım edecektir. James Baker; bu silahların Avrupa için tehdit oluşturduğunu, Azerbaycan'ı da örnek göstererek bu devletlerden bazılarının savaşmak için silahlandığını ve böyle bir politika izleyenlerin Batı'dan hiçbir destek alamayacağını özellikle vurguladı. İkinci olarak ABD, politik çoğulculuğa dayanan demokratik rejimlerin oluşmasına ve gelişmesine yardım edecektir. Üçüncüsünde ise ABD, bu devletlerin serbest piyasa ekonomisine geçmelerine destek olacaktır.²⁰ Ayrıca James Baker; bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin ABD'den yardım ve destek alabilmeleri için uymaları gereken beş ilkeyi de dile getirdi. Aynı zamanda ABD'nin, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlere yönelik resmi politikasının kriterleri haline gelen bu beş ilke şunlardır.²¹

Birincisi, ABD nükleer güce sahip olan yeni devletler istememektedir. Bu bağlamda bağımsızlıklarını yeni kazanan diğer devletler gibi Azerbaycan da 1968 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalayarak nükleer silahı bulunmayan devlet statüsünün garantilerini liste halinde Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı'na vermelidir. Ayrıca Azerbaycan, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nı²² (AKKA) da imzalamalıdır.

¹⁸ Azerbaycan Müellimi, 26.04.1991.

¹⁹ P.Ş. Seferov, 1990-cı İllerde Azerbaycan'ın Beynelxalq Veziyyeti ve Xarici Siyaseti (Metodik Vesait), Bakı, Azerbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, 1999, s. 21.

²⁰ Nazim Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2001, s. 134-135.

²¹ Alik Rasizade, "ABŞ'nin Azerbaycan Siyaseti I", Azadlıq, 19.09.1992.

²² AKKA; 19 Kasım 1990'da Paris'te, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve eski Varşova Paktı'na üye 22 devletin devlet ve hükümet başkanları tarafından imzalandı. AKKA, Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması için teknik silahların en aza indirilmesini amaçlayan bir antlaşmadır.

İkincisi; ABD, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerden sınırların dokunulmazlığına uymalarını istemektedir. Buna göre Azerbaycan da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çerçevesinde sınırların değiştirilemeyeceğini kabul ederek bütün sorunlarını Birleşmiş Milletler (BM), AGİK, Uluslararası Adalet Divanı (UAD) gibi kurumların yardımıyla çözmelidir. Bu ilkeyle ABD'nin, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğu görülmektedir.

Üçüncüsü; ABD, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerden politik sistemlerinde reformlar yapmalarını ve demokrasiyi geliştirmek için çalışmalarda bulunmalarını istemektedir. Bu çerçevede, Azerbaycan yönetiminden de politik sisteminde reformlar yapması yönünde uluslararası hukuk normlarına uymasını ve demokrasiyi geliştirmek için çalışmalarda bulunmasını istemektedir.

Dördüncüsü; ABD, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerden insan haklarının korunmasını istemektedir. Bu çerçevede ABD, Azerbaycan'ın da bu alandaki bütün anlaşmaları imzalamasını istemektedir.

Beşincisi; ABD, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin serbest piyasa ekonomisine geçmelerini istemektedir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın da dünya ekonomisiyle bütünleşmek için serbest piyasa ekonomisine geçerek ekonomik reformlar yapması gerekmektedir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ı ilk tanıyan devletlerden biri ABD olmuştur. 25 Aralık 1991'de George Bush, ABD'nin bağımsızlıklarını yeni kazanan devletleri tanıdığını; ancak bu devletlerden sadece Ukrayna, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'la diplomatik ilişkiler kuracağını; geri kalan Azerbaycan, Moldova, Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'la ABD'nin benimsediği güvenlik ve demokrasi ilkelerine uymaları durumunda diplomatik ilişkiler kurabileceğini belirtti.²³ Bundan sonra George Bush, Azerbaycan'a ve diğer beş devletin devlet başkanlarına birer mektup gönderdi. James Baker'ın daha önce açıkladığı beş ilkenin de yer aldığı mektupta; ilk aşamada bu devletlerle diplomatik ilişkiler kuramayacaklarını, ancak ilişkileri beş ilke çerçevesinde oluşturacaklarını ifade etti. Azerbaycan'ın ilk Devlet Başkanı Ayaz Mutallibov bu mektuba verdiği cevapta, yönetimin ilk dört ilkeye bağlı kaldığını, beşinci ilkede belirtilen serbest piyasa ekonomisine geçiş için çaba sarf ettiklerini ve yakın bir zamanda ABD'yle ilişkilerini geliştirme çabasında olduklarını bildirdi. Ayrıca Ayaz Mutallibov, ABD yönetiminin Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmasının Azerbaycan tarafından kınandığını da dile getirdi.²⁴

Böyle bir politikanın bölgede boşluk oluşturmasından ve bunun İran tarafından doldurulmasından endişe eden ABD yönetimi, 12 Şubat 1992'de Dışişleri Bakanı James Baker'ı Bakü'ye gönderdi. Resmi ziyareti sırasında James Baker,

Gürcistan, Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Norveç, İzlanda, Ukrayna, Ermenistan, Moldova, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ı kapsayan Kanat Antlaşması ise 15 Mayıs 1997'de yürürlüğe girdi. Bkz. NATO El Kitabı, Brüksel, NATO Basın ve Enformasyon Bürosu, 1998, s. 148.

²³ Alec Rasizade, "Azerbaijan After a Decade of Independence: Less Oil, More Graft and Poverty", Caspian Asian Survey, 21 C., No. 4 (Aralık 2002), s. 349.

²⁴ Azerbaycan, 17.01.1992.

dönemin Devlet Başkanı Ayaz Mutallibov, devlet bakanları ve muhalefet partilerinin başkanlarıyla görüşmelerde bulundu. James Baker, Azerbaycan'ın iç ve dış politika hedeflerini ve Dağlık Karabağ sorununu ikili ilişkiler açısından değerlendirdi. Görüşmelerin ardından açıklama yapan James Baker, Başkan George Bush'a beş ilkeyle ilgili bazı eksiklikler olsa da Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kurmayı önereceğini bildirdi.²⁵

17 Şubat 1992'de ABD, Büyükelçi Nicholas Sangoua'yı Bakü'ye gönderdi. Nicholas Sangoua, Bakü'de ABD Büyükelçiliği'nin açılmasıyla ilgili Azerbaycan'ın Devlet Bakanı Mithat Abbasov'la görüştü. Bundan sonra ABD, 23 Şubat 1992'de Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kurma ve 15 Mart 1992'de de büyükelçilik açma kararı aldı. 17 Mart 1992'de Bakü'de, görkemli bir törenle ABD Büyükelçiliği açıldı. Böylece Azerbaycan'la ABD arasında diplomatik ilişkiler 18 Mart 1992'de resmen kuruldu. Richard Miles, ABD'nin ilk Azerbaycan Büyükelçisi olarak atandı.²⁶

Diplomatik ilişkiler kurulmasından sonra ABD'nin Azerbaycan'a ilgisi arttı. Nisan 1992'de, Senatör Dennis de Concini başkanlığındaki Kongre heyeti Bakü'yü ziyaret etti.²⁷ Ziyaretin amacı Azerbaycan hakkında geniş bilgi toplamak, Azerbaycan'ın iç ve dış politikasındaki tercihlerini belirlemek, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili bilgi elde etmek, Azerbaycan'ın Rusya Federasyonu ve İran'la ilişkilerinin seviyesini saptamaktı.

C. SSCB'nin Dağılmasından Sonra İkili İlişkiler

Ayaz Mutallibov döneminde Azerbaycan yönetimi tam bağımsız politika yürütemedi. Bu dönemde Azerbaycan, diğer devletlerle ilişkilerini Rusya Federasyonu üzerinden gerçekleştirdi. Yönetim, Dağlık Karabağ sorununun Rusya Federasyonu vasıtasıyla çözüleceğine inandığından yeni oluşan dış politika stratejisini bu yönde belirledi. Yeni kurulan Azerbaycan-ABD ilişkileri de Rusya Federasyonu üzerinden gerçekleşti. Böyle bir politika yürütülmesinde ABD'nin Rusya Federasyonu'na öncelik veren yaklaşımı da etkili oldu. Rusya Federasyonu'nu bölgenin istikrar faktörü olarak değerlendiren bu yaklaşım,²⁸ Asrın Anlaşması imzalanana kadar devam etti. Enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasında gerekli altyapının Rusya Federasyonu'nda bulunması, ABD'nin bu devletle ilişkilerini iyi tutmasını gerektiriyordu.²⁹ Bağımsızlığını güçlendirmeye çalışan Azerbaycan için, ABD'nin bu politikası engel teşkil etti.

16 Haziran 1992'de, Azerbaycan'da Ebülfez Elçibey dönemi başladı. Azerbaycan'daki iktidar değişikliğinden sonra ABD'nin bölgeye ilgisinin arttığı söylenebilir. 17 Haziran 1992'de ABD yönetiminin yaptığı açıklamayla, seçimin

²⁵ Rasizade, op. cit., s. 350.

²⁶ Elman Nesirov, Azerbaycan-ABŞ Münasibetleri, Bakı, Qanun Neşriyyatı, 1998, s. 22-24.

²⁷ Xalq Qazeti, 15.04.1992.

²⁸ Jim Hoagland, "Security in the Neighborhood is the New Mission", International Herald Tribune, 26.10.1993.

²⁹ Nesirov, op. cit., s. 43-45.

demokratik koşullarda gerçekleştiği ve Azerbaycan'ın uluslararası hukuk normlarına sadık kaldığı belirtildi.³⁰

Ebülfez Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikası, Rusya Federasyonu ve İran'ı dışlayarak ABD'ye öncelik veren bir politikaydı. Bu bağlamda Azerbaycan, bir yandan ABD'nin karşılıklı ilişkileri geliştirmede öne sürdüğü ilkeleri bir an önce yerine getirmek için adımlar atarken, öte yandan ABD petrol şirketlerinin Azerbaycan'a yatırım yapmasını sağlamaya çalıştı.³¹ Batılı petrol şirketlerinin çağdaş teknolojiye ve yatırım yapacak mali güce sahip olmaları da bu çabanın ekonomik mantığını oluşturdu.

Temmuz 1992'de Helsinki'de yapılan AGİK toplantısı öncesi dönemin ABD Başkanı George Bush, Ebülfez Elçibey'e bir mektup gönderdi. Mektupta, ABD'nin Azerbaycan'la bütün alanlarda ilişki kurmaya ve dostluk ilişkilerini geliştirmeye hazır olduğu belirtilmekteydi.³² Toplantıya katılan Ebülfez Elçibey konuşmasında, ülkede demokrasi ortamının oluşturulmasına yönelik reformlar yapılmasını ve serbest piyasa ekonomisine geçme şartlarını kabul ettiklerini belirtti. Ayrıca konuşmasında, Dağlık Karabağ sorununun diplomatik yollarla çözümünden yana olduklarını, AGİK'in faaliyetlerini desteklediklerini ve Ermenistan'ın değişmeyen tutumuna karşı AGİK'in daha somut karar alması gerektiğini dile getirdi. Bu toplantıda Ebülfez Elçibey, AKKA'yı da imzaladı.³³

Ekim 1992'de Ebülfez Elçibey, Azerbaycan'ın bağımsızlığını korumak için uluslararası toplumun, özellikle de ABD'nin desteğine ihtiyaç duydu.³⁴ Fakat ABD yönetimi ve kamuoyunda Azerbaycan'la ilgili bilgi yetersizliğiyle Ermeni lobisinin etkisinden dolayı ABD'den beklediği desteği bulamadı.

20 Ocak 1993'te Nahçıvan'ın Parlamento Başkanı Haydar Aliyev, Bill Clinton'a tebrik mektubu gönderdi. Mektupta ayrıca Nahçıvan'ın zor durumda olduğunu, Ermenistan tarafından ablukaya alındığını ve sorunun çözümü için ABD'nin girişimlerde bulunmasını beklediklerini belirtti.³⁵ Bunun üzerine ABD, Azerbaycan'daki Büyükelçisi Richard Miles'i Nahçıvan'a gönderdi. Nahçıvan'da görüşmelerde ve incelemelerde bulunan büyükelçi, acilen Nahçıvan'a insani yardımda bulunulacağını belirttikten sonra ABD yönetiminin insani yardım programlarının sorumlusu Richard Armitage'in mektubunu Haydar Aliyev'e verdi.³⁶ ABD yönetimi, Nahçıvan'a insani yardımda bulunarak Azerbaycan'la ilişkilerine yeni bir yön verdi.

Belirsizlik döneminde ikili ilişkilere; Azerbaycan'dan kaynaklanan sorunların yanında, ABD'nin Azerbaycan'a karşı ilgisizliğinin ve bununla birlikte ABD'deki Ermeni lobisinin olumsuz faaliyetlerinin etkisi büyük oldu. Bütün bunlara ek olarak

³⁰ Edalet Tahirzade, Elçi Bey, Bakı, Respublika Qazeti Neşriyyatı, 1999, s. 80.

³¹ Ibid., s. 88.

³² Azadlıq, 20.06.1992.

³³ Xalq Qazeti, 23.09.1992.

³⁴ Azerbaycan, 30.10.1992.

³⁵ Xalq Qazeti, 22.01.1993.

³⁶ Eli Hesenov, Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti: Avropa Dövlətləri və ABŞ (1991-1996), Bakı, Azərneşr, 1998, s. 150.

ABD Kongresi'nin "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddeyi kabul etmesi de ilişkilerin gelişmesine engel teşkil etti. ABD Kongresi'nde bu maddenin kabul edilmesi, Azerbaycan yönetimi ve kamuoyu tarafından kınandı. Çeşitli düzeydeki yetkililerin tepki dolu açıklamalarından sonra Azeri, Güneşli ve Çıracak petrol yatakları için oluşturulmuş konsorsiyumda lider konumda olan ABD şirketi Amoco, yerini İngiltere şirketi BP'ye bırakmak zorunda kaldı.³⁷

Nisan 1993'te, "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddenin uygulanmasına rağmen, Washington'da Azerbaycan Büyükelçiliği açıldı. Hafız Paşayev, Azerbaycan'ın Washington Büyükelçisi olarak atandı.³⁸

"Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddeye rağmen ABD yönetiminin daha dengeli bir politika izlemeye çalıştığı söylenebilir. 1993'te Bill Clinton, bu maddenin ABD-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine engel teşkil ettiğini belirtti.³⁹ Eylül 1993'te Haydar Aliyev; Bill Clinton'a, Başkan Yardımcısı Al Gore'a ve Kongre Başkanı Thomas Foly'ye birer mektup gönderdi. Mektuplarda, Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişmesine engel teşkil eden bu maddenin yürürlüğünün durdurulmasının zaruri olduğu belirtilerek bununla ilgili somut adımlar atılması gerektiği vurgulandı.⁴⁰

11 Eylül 1993'te ABD Özel Temsilcisi Strobe Talbott, Bakü'yü ziyaret ederek Bill Clinton'un mektubunu Haydar Aliyev'e sundu. Mektupta, "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddeden kaynaklanan zorlukların kısmen de olsa giderilmesi için ABD'nin Azerbaycan'a sivil toplum örgütleri aracılığıyla yardım yapacağı belirtildi.⁴¹ Eylül 1993'te Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı ziyaret eden ABD Göçmenler Komitesi (*US Committee for Refugees-USCR*), "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddenin kaldırılmasının gerekli olduğunu belirten bir rapor yayınladı. Raporda; bu maddenin, Azerbaycan'da zor durumdaki göçmenlere insani yardımı engellediği, bu nedenle Azerbaycan halkında ABD'ye karşı tepki oluştuğu ve bunun da ABD'nin uluslararası arenadaki algısını olumsuz etkilediği bildirildi. Ayrıca raporda; bu maddenin, uluslararası hukuk normlarına uymayan Ermenistan'ı desteklediği ve bunun da Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik objektif kararlar alınmasında Azerbaycan'ın ABD'ye karşı güvenini sarstığı ifade edildi.⁴²

Belirsizlik döneminde ilişkiler genellikle karşılıklı ziyaretler⁴³ çerçevesinde yürütüldü. Ziyaretlerden sonra genellikle olumlu açıklamalar yapılsa da Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişmesine yönelik somut adımlar atılmadı.

³⁷ Elmar Nesirov, "Azerbaycan-ABŞ Münasibetlerinin Anlaşma Terefleri: Kongres ve Onun Qanunvericilik Prosesinin Detayları", Qanun, 48 C., No. 8 (Kasım 2000), s. 48.

³⁸ Seferov, loc. cit.

³⁹ Xalq Qazeti, 06.09.1993.

⁴⁰ Haydar Aliyev, Müsteqilliyimiz Ebedidir, C. I, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1997, s. 125-126.

⁴¹ Azerbaycan, 14.09.1993.

⁴² Nesirov (1998), op. cit., s. 32.

⁴³ 20 Ocak 1993'te dönemin İçişleri Bakanı İskender Hamidov, Bill Clinton'un başkanlık görevini devralma törenine katılmak için bir heyetle ABD'ye resmi ziyarette bulundu. İskender Hamidov ve heyetinin ziyareti esnasında yapılan davetle 11 Şubat 1993'te Senatör Greg Laflin başkanlığındaki

D. Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Azerbaycan-ABD İlişkileri

Bu başlık altında öncelikle Dağlık Karabağ sorunu ve bu sorunla ilgili ABD'nin tutumu incelenecektir. İncelemenin ardından ABD'nin AGİK Minsk Grubu çerçevesindeki faaliyetleriyle BM çerçevesindeki girişimleri ele alınacaktır.

1. Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ, Kür ve Aras ırmaklarıyla Göyçe gölü arasında bulunan dağlık bir bölgedir. 17. yüzyılın ortalarında burada Dağlık Karabağ Hanlığı kurulmuştu. Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın diğer bölgelerini, Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek bir noktada bulunması nedeniyle jeopolitik öneme sahiptir.⁴⁴

Bütün devletler, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma amacı taşımaktadır. İç ya da dış savaşlarsa bir devletin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik büyük tehditlerdendir.⁴⁵ Bu bağlamda Dağlık Karabağ'daki savaş, Azerbaycan'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik en büyük tehdidi oluşturmuştur.

Dağlık Karabağ sorunu 1980'lerde ortaya çıkmıştı. 20 Şubat 1988'de, Azerbaycan'a bağlı olan Dağlık Karabağ Özerk Oblastı, Ermenistan'la birleşmeyi resmen talep etti. Azerbaycan, Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nın bu talebini ulusal çıkarlarına tecavüz olarak nitelendirdi. Sumgayıt'ta, iki Ermeni asıllı kişinin öldürülmesiyle tansiyon yükseldi.⁴⁶ 23 Mart 1988'de SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi, Dağlık Karabağ yönetiminin Ermenistan'a katılma talebini reddetti. Bundan sonra bölgede gerginlik daha da arttı. 1 Aralık 1989'da Ermenistan, Dağlık Karabağ'ı kendisine bağlama kararını dünyaya ilan etti. 23 Ağustos 1990'da Ermenistan, Dağlık Karabağ'ı da kendi toprağı olarak gösterip Bağımsızlık

heyet Azerbaycan'ı ziyaret etti. Greg Laflin ve beraberindeki heyet Azerbaycan'ın resmi yetkilileriyle ve Ebülföz Elçibey'le görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde, Azerbaycan'ın içinde bulunduğu durum değerlendirilerek ABD-Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik fikir alışverişinde bulunuldu. Mayıs 1993'te dönemin Parlamento Başkanı İsa Gamber, ABD'yi ziyaret etti. Kasım 1993'te ABD Enerji Bakan Yardımcısı William Watt, Bakü'yü ziyaret ederek üst düzey görüşmelerde bulundu; Azerbaycan-ABD ilişkileri değerlendirildi ve özellikle petrol alanındaki işbirliğinin geliştirilmesinin gerekli olduğu vurgulandı. Kasım 1993'te Beyaz Saray'ın Azerbaycan ve Ermenistan'la ilgili koordinatörü C. Bennet, Azerbaycan'ı ziyaret etti. Aynı dönemde Brüksel'de, politik ilişkileri geliştirmek amacıyla Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov'la ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher arasında bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşme, iki devlet ilişkilerinin geliştirilmesinden çok Azerbaycan'daki ABD şirketlerinin çıkarlarına yönelikti. Bkz. Azerbaycan, 22.01.1993; Azerbaycan, 12.02.1993; Azerbaycan, 26.11.1993; Xalq Qazeti, 13.02.1993; Musa Qasimov, Azerbaycan Beynalexalq Münasibetler Sisteminde, Bakı, Genclik Neşriyyatı, 1996, s. 63-66.

⁴⁴ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel), C. VII, No. 1 (İlkbahar 2001), s. 393.

⁴⁵ Şule Kuş, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları", Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 246.

⁴⁶ Fahrettin Çiloğlu, Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar, İstanbul, Sinatle Yayınları, 1998, s. 142-145.

Deklarasyonu'nu açıkladı.⁴⁷ Bunun ardından Dağlık Karabağ Ermenileri, bölgenin Ermenistan'a dâhil edilmesi için politik faaliyetlerini hızlandırarak 2 Eylül 1991'de sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Bu durum, SSCB'nin dağılmasından sonra imzalanan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurucu antlaşmasıyla bütün üye devletlerin toprak bütünlüklerinin garanti altında olduğu ve sınırların kuvvet kullanılarak değiştirilemeyeceğini belirten BM Şartı'na aykırıdır. Dağlık Karabağ'ın adının Artsakh Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi⁴⁸ üzerine Azerbaycan Parlamentosu, 27 Kasım 1991'de bölgenin özerklik statüsünü iptal etti. Ermenistan ise Azerbaycan Parlamentosu'nun bu kararını bir savaş ilanı olarak değerlendirdi.⁴⁹

Bölgede bu gelişmeler olurken dünya kamuoyunun dikkati, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Körfez krizine yöneldiğinden Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki sorun ikinci planda kaldı. Mart 1991'e kadar süren Körfez Savaşı, Ermenistan'ın silahlanmasını sağladı.⁵⁰ Bu süreçte Azerbaycan yönetimi, Dağlık Karabağ sorununu barışçıl yöntemlerle çözmek istedi. Fakat Ermenistan'ın savaş ilan etmesi nedeniyle Azerbaycan silahlı kuvvetleri harekete geçti. Böylece Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın iç politika sorunu iken Ermenistan'la çıkan savaş nedeniyle uluslararası bir boyut kazandı.

1992'de, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a taarruzları gittikçe şiddetlendi. Ocak 1992'de Azerbaycan'a ait bir helikopterin Ermeni roketiyle düşürülmesi gerilimi artırdı. 25-26 Şubat 1992'de Ermenistan, 600 kadar sivil öldürdüğü Hocalı⁵¹ katliamını gerçekleştirdi.⁵² 8 Mayıs 1992'de İran'da, Ermenistan'la Azerbaycan arasında bir ateşkes imzalandı. Fakat 9 Mayıs 1992'de Şuşa⁵³, 17 Mayıs 1992'de de Lâçin⁵⁴ Ermenistan tarafından işgal edildi. Böylece Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasındaki koridor açıldı.⁵⁵

Ebülfez Elçibey döneminde Azerbaycan silahlı kuvvetleri, karşı saldırıya geçerek önemli askeri başarılar kazandı. Dünya kamuoyu, bu başarıda Türkiye'nin

⁴⁷ Nadir Devlet, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Türk Dünyası, İstanbul, Çağ Yayınları, 1993, s. 278.

⁴⁸ Kamer Kasım, "Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması", Ermeni Araştırmaları, No. 2 (Yaz 2001) "http://www.eraren.org/tur/makale/ozet_kam_kasimbabarsurdagkar.html" (14.11.2006).

⁴⁹ Hürriyet, 28.11.1991.

⁵⁰ Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu), çev. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 422-424.

⁵¹ Hocalı, stratejik açıdan önemli bir Azerbaycan ilidir.

⁵² "Nagorno-Karabakh: The World's Forgotten Genocide?", International Reports, "<http://www.internationalreports.com/ciscentralasia/01/azerbaijan/nagornokarabagh.html>" (14.01.2006).

⁵³ Dağlık Karabağ'ın eski başkenti olan Şuşa, Azerbaycan Türklerinin yoğunlukta olduğu bir ildi. Bu il, Dağlık Karabağ'ın başkenti Hankenti'ni kontrol edebilecek bir noktada bulunması nedeniyle de stratejik öneme sahiptir.

⁵⁴ Ermenistan'la Dağlık Karabağ Özerk Oblastı arasındaki 12 kilometrelik alanda bulunan Lâçin, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir ildi.

⁵⁵ Yerasimos, op. cit., s. 476.

desteğinin önemli bir faktör olduğunu belirtti.⁵⁶ 1993'e gelindiğinde ise bölgede durum Ermenistan lehine değişti. Ermenistan'ın askeri başarılarının, Ebülfez Elçibey iktidarının da sonunu hazırladığı söylenebilir.

Haydar Aliyev döneminde, Dağlık Karabağ'daki gelişmeler Azerbaycan'ın temel sorunu olmaya devam etti. Haydar Aliyev'in amacı, diplomatik yollarla bir ateşkes sağlayarak sıcak çatışmalar sona erdikten sonra soruna yeniden eğilmektir.⁵⁷

Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili BM⁵⁸, AGİK, Avrupa Konseyi (AK), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve diğer uluslararası kuruluşlarda çok sayıda karar alınarak pek çok bildiri yayınlandı. Bunlar içerisinde en önemlisi BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararlardır. Nisan 1993'te, Kelbecer'i⁵⁹ Ermenistan'ın işgal etmesiyle ilgili BM Güvenlik Konseyi, 822 sayılı kararı kabul etti. Bu karardan sonra BM Güvenlik Konseyi, 853, 874 ve 884 sayılı kararları da kabul etti.⁶⁰ Bu kararlarda, Ermenistan'ın işgal ettiği tüm Azerbaycan topraklarından ivedilikle ve şartsız olarak çekilmesi talep edildi. Bu kararlara rağmen Ermenistan tutumundan vazgeçmedi.

12 Mayıs 1994'te, Rusya Federasyonu'nun arabuluculuğuyla taraflar arasında ateşkes sağlandı. Eylül 1994'e kadar Rusya Federasyonu bu sorunu tekelinde tutmaya çalıştı. Bundan sonraysa Dağlık Karabağ sorunu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)⁶¹ Minsk Grubu çerçevesinde ele alınmıştır.⁶² Batılı devletlerin, özellikle ABD'nin katılımıyla barış görüşmeleri devam etmiş ve bugüne kadar sürdürülmüştür. Fakat bu barış görüşmelerinden çözüme yönelik olumlu bir sonuç alınamamıştır.

2.ABD'nin Tutumu

Azerbaycan-ABD ilişkilerini belirleyen temel faktör Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Belirsizlik döneminde ABD'nin, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili politikasında üç noktanın dikkat çektiği söylenebilir. Bunlar; sorunu görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturmak, saldırgan tarafı belirlemede isteksiz davranmak ve Ermeni lobisinin etkisiyle Ermenistan yanlısı tavır almaktır.

⁵⁶ Elizabeth Fuller, "Azerbaijan After the Presidential Elections", RFE/RL Research Report, C. I, No 26 (Temmuz 1992), s. 7-8.

⁵⁷ Svante Cornell, "Turkey and the Conflict in Nagorna Karabakh: A Delicate Balance", Middle Eastern Studies, C. XXXIV, No. 1 (Ocak 1998), s. 59.

⁵⁸ 2 Mart 1992'de, Azerbaycan'ın BM'ye üyeliği kabul edildi.

⁵⁹ Ermenistan, Dağlık Karabağ'ı ve Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal etmiştir.

⁶⁰ BM Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı kararı (30.04.1993), 853 sayılı kararı (29.07.1993), 874 sayılı kararı (14.10.1993) ve 884 sayılı kararı (12.11.1993). Bkz. US Department of State, "<http://www.state.gov/p/eur/rls/or/13508.html>" (22.12.2002).

⁶¹ AGİK, 1 Ağustos 1975'te Helsinki'de kuruldu. AGİK, iki blok üyesi devletlerin bir araya gelerek aralarındaki anlaşmazlıkları tartıştıkları ve bu anlaşmazlıklara çözüm aradıkları bir görüşme platformuydu. 20 Ocak 1992'de, Azerbaycan AGİK'e üye oldu. AGİK, 1994'te AGİT'e dönüştü. Bkz. Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar, Ankara, Turhan Kitapevi, 2002, s. 387-391; Azerbaycan, 23.01.1992.

⁶² Ömer İşyar, "Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No. 29 (Ekim 2003), s. 3-4.

12 Aralık 1991’de dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili yaptığı ilk açıklamada, Azerbaycan gibi savaşmak için silahlanan bazı devletlerin Batı’dan hiçbir destek alamayacaklarını belirtti. 12 Şubat 1992’de Bakü ziyareti esnasında yaptığı konuşmasında ise James Baker, ABD’nin Dağlık Karabağ’daki etnik azınlıklarla ilgili garanti almadan Azerbaycan’a yardım yapmayacağını vurguladı.⁶³ 12 Mart 1992’de, Hocalı katliamıyla ilgili ABD yönetimi yaptığı açıklamayla Azerbaycan ve Ermenistan’ı ateşkes yaparak oluşan faciayı durdurmak için sorunu AGİK çerçevesinde çözmeye çağırdı. Fakat bu açıklamada katliamı yapanlarla ilgili herhangi bir bilgi yer almadı.⁶⁴

ABD’nin Azerbaycan’a yönelik politikasında, yönetimle Kongre arasında anlaşmazlıklar söz konusu olabilmektedir. Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili Ermeni lobisinin etkisinde kalan Kongre Azerbaycan’la ilişkilere karşı çıkarken, petrol şirketlerinin etkisindeki yönetim ise Azerbaycan’la ilişkileri geliştirmeye ve Ermenistan’ı çözüm için ikna etmeye çaba sarf etmektedir.⁶⁵

1992’de ABD Kongresi, “Özgürlükleri Destekleme Yasası’na 907 Sayılı Ek” maddeyle Azerbaycan’a ABD yardımı yapılmasını engelledi. Kongre’ye rağmen Bill Clinton yönetimi, bu maddenin yürürlükten kalkması için girişimlerde bulunarak Ermenistan’la Azerbaycan arasında dengeli bir politika izledi. Ermeni lobisinin etkisiyle oluşan eksik ve yanlış bilgilendirme Kongre’yi etkiledi. Kongre, bu maddeyle Azerbaycan’ı Ermenistan’a ambargo uygulamakla suçladı. Fakat Azerbaycan’dan Ermenistan’a giden demiryolunun Ermenistan tarafından bloke edilmesinden bahsedilmedi.⁶⁶ Bazı Kongre üyelerinin ise Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ’ı işgali sona erene kadar ABD yardımı yapılmamasını istemeleri şaşırtıcıdır. Çünkü Azerbaycan, Dağlık Karabağ’ı kontrol edemediği gibi Dağlık Karabağ’ın dışında kalan Azerbaycan toprakları da Ermenistan işgali altındadır.

Belirsizlik döneminde ABD, Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle ilgili üç aşamalı bir tutum sergiledi. Birincisi, Azerbaycan ve Ermenistan yönetimlerine sorunun çözümü için çağrıda bulunarak görüşmelerin başlatılmasını istedi. İkincisi, Türkiye aracılığıyla sorunun çözümüne katkıda bulunmak istedi. Üçüncüsü ise ABD’nin de üye olduğu uluslararası kuruluşlar aracılığıyla soruna müdahale etti.

Mart 1992’de eski ABD Dışişleri Bakanı Cyrus Vance’in başkanlığındaki BM inceleme heyeti, Dağlık Karabağ’ı ziyaret etti. Ziyaret sonrası yapılan değerlendirmelerle ABD, sorunun AGİK aracılığıyla çözümü üzerinde durdu.⁶⁷

⁶³ Xalq Qazeti, 13.02.1992.

⁶⁴ Azadlıq, 18.03.1992.

⁶⁵ Erel Tellal, “Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları”, Mülkiye Dergisi, C. XXIV, No. 225 (Kasım-Aralık 2000), Tellal (2000), s. 100-101.

⁶⁶ Elmira Amrahgızı ve Betty Blair, “Diplomatic Interview with Vefa Guluzade (Foreign Policy Advisor to Azerbaijan’s President)”, Azerbaijan International, “http://www.azer.com/aiweb/categories/magazin_e/51_folder/51_articles/51_guluzade.html” (04.01.2008).

⁶⁷ “The White House-Office of the Press Secretary”, Azerbaijan International, “http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/32_folder/32_articles/32_clinton.html” (13.12.2007).

9 Mayıs 1992’de, Şuşa’nın işgal edilmesiyle daha açık ve kesin bir tutum takınan ABD yönetimi, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan’ın statüsünün güç kullanılarak değiştirilmesinin mümkün olamayacağını belirtti. Ayrıca sorunun çözümünde AGİK kararlarının etkili olabileceğini vurguladı.⁶⁸

17 Şubat 1993’te Michigan eyaletinden David Bonier’in teklifiyle Temsilciler Meclisi, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili 86 sayılı kararı kabul etti. Azerbaycan aleyhindeki bu kararda ABD yönetiminden; Ermenistan’a insani yardımın artırılması, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili BM ve AGİK çerçevesinde adil kararlar alınmasına destek olunması, Ermenistan ve Dağlık Karabağ’ın ablukaya alınmasının uluslararası hukuk normlarına uymadığı belirtilerek en kısa zamanda ablukanın kaldırılması ve Azerbaycan’a karşı kısıtlamaların devam ettirilmesi yönünde talepte bulunuldu.⁶⁹ Karar metniyle Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ’ı ablukaya almakla suçlandı.

Kelbecer’i Ermenistan’ın işgal etmesi üzerine ABD’nin Dağlık Karabağ sorunundaki tutumu değişti. ABD Dışişleri Bakanlığı, Ermenistan’ın Kelbecer’e saldırısını kınayarak bu saldırıyla ilgili endişelerini Ermenistan yönetimiyle Dağlık Karabağ Ermenilerinin temsilcilerine ilettiklerini belirtti ve Ermenistan’ın Kelbecer’den hemen ve tamamen çıkmasını istedi.⁷⁰ ABD’nin bu tutumu, BM’nin 822 sayılı kararı kabulünde de etkili oldu. Bu kararın kabulünün ardından ABD, Kelbecer’in boşaltılması için Rusya Federasyonu ve Türkiye’nin de içinde bulunduğu bir plan önerdi. ABD, Dağlık Karabağ sorununun çözümünü, bölgedeki ticari ve ekonomik işbirliği açısından son derece önemli görmektedir.

“Özgürlükleri Destekleme Yasası’na 907 Sayılı Ek” maddeyle Ermeni lobisi, Azerbaycan’a ABD yardımının yapılmasını engelleyerek Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan’ın saldırgan bir devlet olarak değerlendirilmesine neden oldu. Bu maddeyle Ermeni lobisinin, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan dışında bir bölge olarak görülmesi ve Azerbaycan’ın işgalci olarak nitelenmesi de başka bir başarısı sayılabilir. Azerbaycan’a her türlü yardımın engellenmesine karşın Rusya Federasyonu ve İran’la sıkı işbirliği içerisindeki Ermenistan’ın her alanda desteklenmesi, ABD’nin anlaşılmaz politikası olarak değerlendirilebilir.

3.ABD’nin AGİK Minsk Grubu Çerçevesindeki Faaliyeti

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için önce bölge devletleri çerçevesinde çalışmalar yapıldı; ancak başarı sağlanamadı. Ocak 1992’de Azerbaycan ve Ermenistan AGİK’e üye olduktan sonra, Dağlık Karabağ sorunu AGİK’in gündemine getirildi. ABD, Dağlık Karabağ sorununun AGİK çerçevesinde çözümüne destek verdi. Mart 1992’de Helsinki’deki Yüksek Komiserler görüşmesinde, ABD iki taraflı tutum sergiledi. Burada ABD, Azerbaycan’ın toprak

⁶⁸ Xalq Qazeti, 22.05.1992.

⁶⁹ Wallance Hays, “US Congress and the Caspian”, Caspian Crossroads, C. III, No. 3 (Kış 1998), s. 2-3.

⁷⁰ Azerbaycan, 15.05.1993.

bütünlüğünü desteklediğini belirtmesine rağmen saldırganın belirlenmesi konusuna karşı çıktı.⁷¹

24 Mart 1992'de Helsinki'de, Bakanlar Konseyi'nin kararıyla AGİK Minsk Grubu⁷² oluşturuldu. AGİK Minsk Grubu'nun amacı, Dağlık Karabağ sorununa barışçıl ve kalıcı bir çözüm bulmaktır. AGİK Minsk Grubu oluşturulduktan sonra ABD, bu kurum çerçevesinde sorunun çözümüne yönelik girişimlerde bulundu. ABD'nin AGİK Minsk Grubu'ndaki ilk temsilcisi Büyükelçi Josef Pressel oldu.⁷³

AGİK Minsk Grubu'nun Roma görüşmelerindeki Temsilciler Heyeti Başkanı ABD'li John Maresca; Rusya Federasyonu, Ermenistan ve Azerbaycan'da Devlet Başkanları ve Dışişleri Bakanlarıyla görüşmeler yaptı. Bu görüşmelerden sonra ABD, Rusya Federasyonu, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri Cenevre'de bir araya gelerek alternatif çözüm yollarını görüştüler.⁷⁴

Başkanlık seçimleri sonrasında ABD, taraflar arasında dengeli bir politika izledi. Ocak 1993'te Moskova'da, ABD Başkanı George Bush'la Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'in görüşmesinden sonra Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili ortak bir bildiri imzalandı. Ortak bildiride, ABD ve Rusya Federasyonu'nun Dağlık Karabağ'daki çatışmalardan rahatsız oldukları belirtilerek tarafların, AGİK çerçevesinde alınacak kararlara uymaları istendi.⁷⁵

5 Mayıs 1993'te; Kelbecer'in 14 Mayıs'a kadar boşaltılmasına ve 17 Mayıs'ta AGİK barış görüşmelerinin tekrar başlatılmasına yönelik çözüm planı ABD, Rusya Federasyonu ve Türkiye tarafından hazırlanarak taraflara sunuldu. Bu çözüm planı, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan Türkleri tarafından kabul edilmesine rağmen Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermenileri tarafından reddedildi.⁷⁶

30 Kasım 1993'teki AGİK'in Roma toplantısında, ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher, Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgaline değindi. Warren Christopher, Dağlık Karabağ'da yüz binlerce mültecinin zor durumda olduğunu ve buna yönelik olarak ABD'nin girişimlerini artıracığını belirtti.⁷⁷

4.ABD'nin BM Çerçevesindeki Girişimleri

3 Nisan 1993'te Kelbecer'in Ermenistan tarafından işgal edilmesinden sonra, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey BM Genel Sekreteri Butros Gali'ye mektup gönderdi. Mektupta, BM'nin Dağlık Karabağ'daki duruma müdahale etmesini istedi. Ayrıca Ebülfez Elçibey, ABD Başkanı Bill Clinton'a ve Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'e de birer mektup gönderdi. Mektupta,

⁷¹ Neil Macfarlane, "The UN, the OSCE and the Southern Caucasus", Caspian Crossroads, "<http://our.world.compuserve.com/homepages/usazerb/234.html>" (19.02.2008).

⁷² AGİK Minsk Grubu'nun 11 üyesi vardır. Bunlar; Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, ABD, Rusya Federasyonu, Fransa, Beyaz Rusya, Çekoslovakya, Almanya, İtalya ve İsveç'tir.

⁷³ Claire Trean, "Karabakh: La OSCE Convoque Une Conference", Le Monde, 26.03.1992.

⁷⁴ Qasimov (1996), op. cit., s. 105.

⁷⁵ Azerbaycan, 05.01.1993.

⁷⁶ Azerbaycan, 07.05.1993.

⁷⁷ Azerbaycan, 04.12.1993.

Dağlık Karabağ'da durumun kötüye gittiğini belirtti. Bu gelişmelerden sonra BM Güvenlik Konseyi, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili yedi beyanname ve 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları kabul etti. ABD, bu kararların çıkarılmasında Azerbaycan lehine oy kullandı.⁷⁸

3 Eylül 1994'te Bakü'de Haydar Aliyev, ABD'nin BM Büyükelçisi Madeleine Albright'la görüştü. Görüşmede; Azerbaycan-ABD ilişkileri değerlendirilerek ilişkilerin gelişmesine engel teşkil eden "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddenin önce yumuşatılması, daha sonra ise tamamen yürürlükten kaldırılması için somut adımlar atılacağı belirtildi. Ayrıca ABD'nin sivil toplum örgütleri aracılığıyla Azerbaycan'a insani yardımlarını artıracığı da bildirildi. Dağlık Karabağ sorununa da değinen Madeleine Albright, sorunun çözümünün uluslararası kuruluşlar aracılığıyla mümkün olabileceğini ve bu konuda ABD'nin girişimlerini artıracığını ifade etti.⁷⁹

II. EKONOMİK İLİŞKİLER

A. Azerbaycan Ekonomisinde ABD'nin Yeri

Ekonomik ilişkiler bir devletin dünya devletleri arasındaki yerini belirleyen önemli faktörlerdendir. Bu ilişkilerin sağlam temeller üzerine kurulması, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler açısından daha büyük bir önem arz etmektedir. SSCB döneminde dünya devletleriyle bağlantı kuramayan Azerbaycan, 1991'den itibaren ekonomik ilişkilerini oluşturma sürecine girdi. Coğrafi bakımından Azerbaycan'ın elverişli olması, hammadde kaynaklarının zenginliği ve büyük enerji tesislerine rağmen teknoloji potansiyelinin yetersizliği, üretimin istenilen düzeyde olamaması gibi faktörler ekonomik ilişkilerini yönlendiren temel etkenlerden oldu. Belirsizlik döneminde Azerbaycan'ın BDT devletleriyle ekonomik ilişkileri vardı. 20 Eylül 1994'ten sonra Azerbaycan, dünya devletleriyle de ekonomik ilişkiler kurdu. Bu bağlamda Azerbaycan'ın ekonomik ilişkileri; ticari anlaşmalar, yabancı yatırımlar, uluslararası finans kuruluşlarından alınan kredilerle birlikte gelişmekte olan bir sistem haline dönüştü.

Belirsizlik döneminde Ermenistan'la yapılan savaş Azerbaycan ekonomisini olumsuz etkiledi. Bu dönemde Azerbaycan yönetimi, ABD'yle ekonomik ilişkiler kurma çabasındaydı. Fakat Azerbaycan, "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddenin uygulanmasıyla ABD yardımıdan mahrum bırakıldı.⁸⁰ Dağlık Karabağ savaşı ve iç karışıklıklarla birlikte ve maddenin uygulanması da Azerbaycan-ABD ilişkilerinin ticari ve ekonomik gelişimini olumsuz etkiledi.

Belirsizlik döneminde Azerbaycan-ABD arasında ekonomik ilişkiler kurulmasına yönelik üç anlaşma imzalandı: Eylül 1992'de, denizasıırı özel yatırım işbirliğiyle ilgili birincisi anlaşma; 12 Nisan 1993'te, ticari ilişkilerin geliştirilmesini amaçlayan ikinci anlaşma; 28 Eylül 1993'te, yatırımların teşviki için yardım

⁷⁸ Cafersoy, op. cit., s. 86.

⁷⁹ Azerbaycan, 06.09.1994.

⁸⁰ Ayhan Karaca, "Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların On Yılı", Dış Ticaret Müsteşarlığı, "http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtergi/ocakozel_2002/ayhan.html" (14.09.2008).

yapılmasıyla ilgili üçüncü anlaşma imzalandı.⁸¹ Bu anlaşmalarla ABD şirketlerinin Azerbaycan'da yatırım yapması için hukuki zemin oluşturularak şirketlerin teşvik edilmesi amaçlandı. 5 Nisan 1994'te, Azerbaycan-ABD ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde Azerbaycan yönetiminin "Azerbaycan'da Dış Ticaretin Liberalleştirilmesi"yle ilgili yasayı onaylamasının da katkısı oldu.⁸²

B. Ekonomik İlişkilerde Petrol Boyutu

Dünyanın en eski petrol yataklarına sahip olan Azerbaycan'ın petrol rezervinin 3,3 milyar varil olduğu; bunun 1,2 milyar varilinin karada, 2,1 milyar varilininse denizde bulunduğu bilinmektedir. Azerbaycan'ın eskiyen teknolojisini yenileyememesinden dolayı karada bulunan petrolü büyük oranda tükenmişse de bu bölgenin Azerbaycan'ın petrol üretimine katkısı günlük 200 bin varil civarındadır. Ancak Hazar'da bulunan Neft Daşları ve Güneşli bölgeleri, ülkenin en önemli petrol yataklarıdır. Güneşli'nin kuzeyindeyse bir milyar varil petrol olduğu tespit edilen Karabağ bölgesi bulunmaktadır.⁸³

Azerbaycan-ABD ilişkilerini oluşturan temel faktörler arasında Azerbaycan'daki zengin petrol kaynakları sayılabilir. Petrol üretiminde gerekli mali gücü ve teknolojisi bulunmayan Azerbaycan, bu zenginlikten daha çok faydalanmak için Batılı şirketlerle işbirliğine yöneldi. 1989'da, petrol şirketlerinin Azerbaycan'a ilgisi başlamıştı. İlk olarak İngiltere şirketi Ramco'nun başkanı Azerbaycan'a geldi. Azerbaycan petrolüne ilk ilgi gösteren ABD şirketi ise Amoco'dur.⁸⁴ Ocak 1991'de Amoco, Azeri yatağı için açılan ihaleyi kazandı. Temmuz 1991'de Azerbaycan yönetimi, Azeri yatağının işletilmesi için Amoco şirketinin başkanlığında bir konsorsiyum oluşturulmasına karar verdi. Bu konsorsiyuma ABD şirketi Unocal, BP/Statoil ortaklığı, Mcdermott ve Ramco da katıldı.⁸⁵

Ebülfez Elçibey döneminde Batılı şirketlerin Azerbaycan'a yatırım yapmaları amacıyla çeşitli anlaşmalar imzalandı. Bu kapsamda 7 Eylül 1992'de, Çırac ve Şahdeniz yatakları için ABD şirketi Pennzoil ve İngiltere şirketi Ramco'yla anlaşmalar yapıldı.⁸⁶ Fakat anlaşmaya göre Haziran 1993'te Londra'da yürütülmesi gereken görüşmeler, Ebülfez Elçibey'in devrilmesi nedeniyle gerçekleşemedi. Ayrıca ABD Kongresi'nin "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddeyi kabulü, Azerbaycan'daki ABD'li petrol şirketlerinin konumunu olumsuz etkiledi. Ekim 1992'de oluşturulan yeni konsorsiyumda, bir önceki konsorsiyuma başkanlık yapan Amoco yerini BP'ye bırakmak zorunda kaldı.⁸⁷

⁸¹ Hays, op. cit., s. 4.

⁸² Ferhat Aliyev, "Azerbaycan'da Xarici İvestisiyalar: Nailiyetler ve Problemler", Xalq Qazeti, 26.08.1999.

⁸³ Michael Rotenberg ve Glen Howard, "Azerbaijan Oil Industry", Russian Oil and Gas Guide, C. II, No. 3 (Temmuz 1993), s. 33-34.

⁸⁴ Mülkiyyet Qazeti, 27.10.1998.

⁸⁵ N. Saheb ve M. Javadi, "Oil: Azerbaijan Economic Rebirth", Azerbaijan International, C. II, No. 2 (Yaz 1994), s. 12.

⁸⁶ Sabit Bağirov, "Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History", Perceptions, "<http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i2/12-3.html>" (13.02.2005).

⁸⁷ Nesirov (1998), op. cit., s. 93.

C. ABD'nin Yardım Programı Çerçevesinde Faaliyetleri

ABD yönetimi, “Özgürlükleri Destekleme Yasası’na 907 Sayılı Ek” maddedeki istisnalardan faydalanarak Azerbaycan’daki faaliyetlerini yardım programları çerçevesinde yürüterek aralarındaki ilişkileri çeşitlendirmeye çalıştı. Bu çerçevede ABD, Azerbaycan’a sivil toplum örgütleri aracılığıyla yardımlar yaptı. *American Red Cross, Relief International, World Vision, International Rescue Committee, Save the Children* ve *Adventist Development and Relief Agency* gibi sivil toplum örgütleri, Azerbaycan’a insani yardımda bulundular. Ayrıca ABD, Azerbaycan’a Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (*United Nations Children’s Fund-UNICEF*), BM Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme-UNDP*), USCR, Dünya Gıda Programı (*World Food Programme-WFP*) ve Dünya Sağlık Örgütü (*World Health Organization-WHO*) gibi kurumlar aracılığıyla da yardımlar yaptı.⁸⁸

10 Şubat 1992’de, ABD tarafından gönderilen 25 tonluk ilaç ve tıbbi malzemeden oluşan ilk insani yardım Azerbaycan’ın çeşitli bölgelerine dağıtıldı. Bu yardım, BDT devletlerine yönelik “Umut Operasyonu” çerçevesinde gerçekleştirildi. ABD şirketi Amoco da Azerbaycan’a sekiz milyon dolarlık tıbbi yardımda bulundu. 1 Ekim 1993’te ABD yönetimi, Azerbaycan’daki mültecilere yönelik insani yardımda bulunmak amacıyla BM Mülteciler Yüksek Komiserliği’ne (*United Nations High Commissioner for Refugees-UNHCR*) iki milyon dolar ayırdı. ABD, 1993’te diğer kuruluşlar aracılığıyla toplam 25 milyon dolar, 1994’teyse diğer kuruluşlar aracılığıyla toplam 25,5 milyon dolar insani yardımda bulundu.⁸⁹

SONUÇ

Makalede; Azerbaycan’ın dış politikasının ağırlık noktasını oluşturan ABD’yle ilişkileri tarihsel yaklaşım ve dış politika kavramı çerçevesinde incelenmiş, ikili ilişkileri belirleyen faktörlerle ABD’nin bölgeye yönelik çıkarları da göz önünde bulundurularak ele alınmaya çalışılmış, ikili ilişkilerdeki belirsizliğin Azerbaycan’ın dış politikası çerçevesinde değerlendirilmesi yapılmıştır.

SSCB’nin dağılmasından sonra Avrasya’da bağımsız devletlerin ortaya çıkmasıyla jeopolitik güç boşluğu alanları oluştu. Bu alanlardan biri de Kafkasya bölgesinde bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan’dı.

Jeopolitik ve ekonomik yönden önemli bir potansiyele sahip olan Azerbaycan, uluslararası ilişkilerini yeni bir düzlemde kurma çabası içerisine girdi. Azerbaycan’ın bu konumu, tek süper güç durumundaki ABD’ye yeni bir etkinlik alanı kazanma fırsatı sağladı. ABD’nin dış politika enstitüleri; Azerbaycan’ın ve bağımsızlığını yeni kazanan diğer devletlerin stratejik, ekonomik ve politik durumlarını araştırmaya başladı. SSCB dağıldıktan sonra “demokrasinin yayılması” ve “insan haklarına daha fazla saygı” kavramları ABD’nin, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlere yönelik dış politikasının temel amacı oldu. Bu kavramlar,

⁸⁸ Abdullayev, op. cit., s. 325-332.

⁸⁹ Seferov, op. cit., s. 22-23.

bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Azerbaycan'a yönelik ABD politikasının da temelini oluşturdu.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ın temel amacı, güvenliğini sağlayarak bağımsızlığını korumak ve uluslararası arenada eşit duruma gelmekti. Küresel güçler arasında denge kurma; ancak bir küresel güçle daha yakın ilişki içerisinde olma politikası izleyen Azerbaycan, dış politikasını oluştururken tek süper güç ABD'ye önem vererek uluslararası ilişkilerini bu yönde geliştirmiştir.

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Dağlık Karabağ Ermenilerinin ayrılık talepleriyle karşı karşıya kalan Azerbaycan; kendini Ermenistan'la savaş ortamında bulmuş, 1994'e kadar devam eden savaş sürecinde topraklarının % 20'sini kaybetmiş ve bir milyondan fazla vatandaşı mülteci durumuna düşmüştür. Halen çözümlenemeyen Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın dış politikasında da temel sorun olarak kalmaya devam etmiştir.

Bu dönemde Azerbaycan; içinde bulunduğu savaş ortamı, ülkedeki iç karışıklıklar ve ekonomik sorunlar gibi nedenlerle toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının tehlikeye düşmesi riskiyle karşı karşıya kaldı. Azerbaycan, bağımsızlığını korumak ve güçlendirmek için uluslararası camianın desteğine ihtiyaç duyarak dış politikasını oluştururken de ABD ve Batı Avrupa devletlerine öncelik verdiği söylenebilir. Bu bağlamda Azerbaycan; ABD'nin, ilişkileri geliştirmek için öne sürdüğü koşulları bir an önce yerine getirmek yolunda adımlar atarken, aynı zamanda Rusya Federasyonu'na karşı dengeleyici bir güç olmasını hedefleyerek ABD'li petrol şirketlerinin Azerbaycan'da yatırım yapmalarına olanak sağladı. ABD'li petrol şirketlerinin çağdaş teknolojiye ve yatırım yapacak mali güce sahip olmaları da Azerbaycan'ın bu politikaya yönelmesini zorunlu kıldı. Buna rağmen ABD yönetimiyle kamuoyunda Azerbaycan'la ilgili bilgi yetersizliğinden ve Ermeni lobisinin Kongre üzerindeki etkisinden dolayı Azerbaycan, ABD'den beklediği desteği bulamadı. Ayrıca Ermenistan'a uyguladığı politikalar nedeniyle Azerbaycan, ABD'de işgalci devlet gibi gösterilerek kınandı.

Azerbaycan-ABD ilişkilerinde gerilim yaratma potansiyeline sahip konuların başında Dağlık Karabağ sorununa farklı bakışları yer aldı. Bu konuda, seçilme kaygısı olan Kongre üyeleri, "stratejik çıkarları" ön plana alma eğilimi gösteren ABD yönetimine karşı farklı bir yaklaşım sergiledi. ABD'deki Ermeni lobisi, Kongre üyeleri üzerindeki etkinlikleriyle Dağlık Karabağ sorununu sürekli gündemde tutmayı ve Azerbaycan'ın başını ağrıtmayı başarabildi.

ABD'nin dış politikası; Kongre, yönetim, baskı grupları, kamuoyu ve politikacıların görüşleri etrafında cereyan eden sıkı bir pazarlık sonucu ortaya çıkmaktadır. Başta Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, İran'la Türkiye olmak üzere küresel ve bölgesel güçlerin, ABD'nin Azerbaycan politikasının şekillenmesinde rolü bulunmaktadır. ABD; bir taraftan Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni kışkırtmadan politika üretmeye ve küresel dengeleri korumaya çalışırken, diğer taraftan İran'ı yalnızlığa itme gayreti sergilemektedir. Bununla ilgili olarak 1994'e kadar ABD, Azerbaycan'la ilgili politikasını Rusya Federasyonu'na öncelik vererek uyguladı. ABD açısından enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması için gerekli alt yapının çoğunluğunun Rusya Federasyonu'ndan geçmesi nedeniyle bu devletle ilişkilerin iyi tutulması zorunlu görüldü. ABD'nin

uyguladığı bu politika, Azerbaycan'ı zorda bıraktı. Dağlık Karabağ sorununu çözmek ve bağımsızlığını korumak için ABD'nin desteğine ihtiyaç duyan Azerbaycan açısından böyle bir politikanın uygulanması hiç uygun olmadı. Azerbaycan, ABD'nin uyguladığı bu politikadan dolayı politik ve ekonomik yapıdan sanayi alt yapısına kadar hemen her alanda Rusya Federasyonu'na bağımlı kalmaya devam etti. Bağımsızlığını güçlendirmeye çalışan Azerbaycan için ABD'nin uyguladığı bu politikanın engelleyici bir rolü oldu.

Bu dönemde, Azerbaycan'daki demokrasiyle insan hakları sorunu ve ülke içinde yaşanan bazı olumsuzlukların normal karşılanması, ikili ilişkileri belirsizliğe iten ve gelişimini engelleyen faktörlerin arasında yerini aldı. Ayrıca Ermeni lobisinin yoğun çalışmalarından dolayı ABD kamuoyunda oluşan olumsuz Azerbaycan imajı da yadsınamaz bir gerçektir. Ermeni lobisinin etkisiyle ABD Kongresi'nin aldığı birtakım kararlar iki devlet ilişkilerinin gelişimini etkileyen faktörler arasında sayılabilir.

Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişimini engelleyen ve ilişkilere gölge düşüren sorunların başında “Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek” maddenin, Ekim 1992'de ABD Kongresi tarafından kabul edilmesi gelmekteydi. Demokrasinin gelişimi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş amacıyla 460 milyon dolar tutarında ABD yardımı yapılmasını engelleyen bu maddenin çıkmasında Ermeni lobisinin etkisi büyük oldu. Ayrıca ABD'de yaşayan Azerbaycan Türklerinin örgütlü şekilde seslerini duyuramaması da etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan'ı her türlü ABD yardımından mahrum eden “Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek” madde insan haklarına saygı prensibine uygun değildir ve aynı zamanda bölgede barışın sağlanması yolundaki engellerin başındadır. Üstelik dünyada adaletin savunuculuğunu üslenen Kongre'nin bu yaklaşımı, ABD'nin uluslararası arenadaki algısına da tezat teşkil etmiştir.

“Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek” maddenin kabul edilmesi, Azerbaycan-ABD ilişkilerini ve özellikle de Azerbaycan'ı üç şekilde etkiledi. İlki, Azerbaycan'da demokrasinin gelişimine ve serbest piyasa ekonomisine geçişte engel teşkil etti. İkincisi, ekonomik bakımdan Azerbaycan'ın dış destekten ve özellikle de ABD desteğinden yoksun bıraktı. Üçüncüsü ise bu madde, uluslararası hukuk normlarına uymadıkları halde hiçbir sorumluluk taşımayan Ermenistan'ı destekleyerek ABD'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümünde objektifliğini kısıtladı.

Azerbaycan'a “Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek” maddenin uygulanmasına rağmen Nisan 1993'te Washington'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılarak ilişkilerin geliştirilmesi amaçlandı. Bu belirsizlik döneminde ilişkiler karşılıklı ziyaretler şeklinde devam etti. Ziyaretlerden sonra genellikle olumlu açıklamalar yapılsa da bu dönemde ikili ilişkilerin gelişimine yönelik somut adımlar atılmadı.

ABD'nin bu dönemdeki tutumuyla kuzeyden Rusya Federasyonu ve güneyden İran'ın etkisinde kalmasına rağmen Azerbaycan yönetiminin, ABD ve Batı Avrupa devletleri eğilimli dış politikasından vazgeçmediği söylenebilir.

Azerbaycan'ın, ABD ve Batı Avrupa devletleri eğilimli dış politikaya yönelmesinde iki faktörün etkili olduğu söylenebilir. İlki; Azerbaycan'ın güvenliğine, bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne karşı potansiyel bir tehlike olarak düşündüğü ve özellikle Dağlık Karabağ sorunda Ermenistan'a fiili destek veren Rusya Federasyonu'na karşı ABD'yi dengeleyici bir faktör olarak görmüştür. İkincisi ise Azerbaycan, ABD'yi aynı zamanda önemli bir iş ortağı olarak değerlendirip Hazar kıyısındaki petrol kaynaklarının işletilmesi için ABD'li işadamlarının teşvik edilmesini amaçlamıştır.

Başlangıçta politik ve ekonomik olarak ABD'yle daha yakın ilişkiler kurmak isteyen Azerbaycan'a karşın ABD, Azerbaycan'la ilişkilerini güçlendirme konusunda pek gönüllü olmadığı için Azerbaycan-ABD ilişkileri belirsizlik olarak değerlendirilen 1991-1994 döneminde asimetrik bir görüntü çizdi.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, Mahir, Beynəlxalq Münasibətlər Tarixi, Bakı, Mütercim Neşriyyatı, 2000.
- Aliyev, Ferhat, "Azerbaycan'da Xarici Investisiyalar: Nailiyətlər və Problemlər", Xalq Qazeti, 26.08.1999.
- Aliyev, Haydar, Azerbaycan Nefti Dünya Siyasətində, C. II, Bakı, Azerbaycan Neşriyyatı, 1997.
- Aliyev, Haydar, Müstəqilliyimiz Ebedidir, C. I, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1997.
- Amrahgızı, Elmira və Blair, Betty, "Diplomatic Interview with Vefa Guluzade (Foreign Policy Advisor to Azerbaijan's President)", Azerbaijan International, "http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/51_folder/51_articles/51_guluzade.html" (04.01.2008).
- Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996.
- Aslanlı, Araz, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel), C. VII, No. 1 (İlkbahar 2001), s. 393-430.
- Azadlıq, 18.03.1992; 20.06.1992.
- Azerbaycan, 29.05.1989; 17.01.1992; 23.01.1992; 30.10.1992; 05.01.1993; 22.01.1993; 12.02.1993; 07.05.1993; 15.05.1993; 14.09.1993; 26.11.1993; 04.12.1993; 06.09.1994.
- Azerbaycan Müellimi, 26.04.1991.
- Bagirov, Sabit, "Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History", Perceptions, "http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i2/12-3.html" (13.02.2005).
- Brownback, Sam, "US Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications", Caspian Crossroads, C. XIII, No. 2 (1996), "http://www.khazar.org/khazarintercenter/caspian/uswinterests.html" (12.12.2002).
- Bünyadov, Ziya, Azerbaycan Tarixi, C. I, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994.
- Cafersoy, Nazim, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2001.
- Cohen, Ariel, "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", Avrasya Etüdleri, C. III, No. 1 (İlkbahar 1996), s. 2-15.

- Cornell, Svante, "Turkey and the Conflict in Nagorna Karabakh: A Delicate Balance", Middle Eastern Studies, C. XXXIV, No. 1 (Ocak 1998), s. 51-72.
- Çiloğlu, Fahrettin, Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar, İstanbul, Sinatle Yayınları, 1998.
- Devlet, Nadir, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Türk Dünyası, İstanbul, Çağ Yayınları, 1993.
- Fuller, Elizabeth, "Azerbaijan After the Presidential Elections", RFE/RL Research Report, C. I, No 26 (Temmuz 1992), s. 7-11.
- Hasanlı, Cemil, "Azerbaycan-ABD İlişkileri (1918-1920)", Azerbaycan, No. 294 (Kasım-Aralık 1993), s. 7-11.
- Hasanlı, Cemil, Azerbaycan Tarihi (1918-1920), Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1998.
- Hays, Wallace, "US Congress and the Caspian", Caspian Crossroads, C. III, No. 3 (Kış 1998), s. 2-5.
- Hesenov, Cemil, Azerbaycan Beynalxalq Münasibetler Sisteminde (1918-1920), Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1993.
- Hesenov, Eli, Azerbaycan-ABŞ: Anlaşılmaz Münasibetlerden Strateji Terefdarlığa Doğru (Oktyabr 1991-Avqust 1997), Bakı, Azerbaycan Universiteti Neşriyyatı, 1997.
- Hesenov, Eli, Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti: Avropa Dövlətləri ve ABŞ (1991-1996), Bakı, Azərneşr, 1998.
- Hoagland, Jim, "Security in the Neighborhood is the New Mission", International Herald Tribune, 26.10.1993.
- Hürriyet, 28.11.1991.
- İsmayılov, Eldar, Hasanov, Cemil ve Qaffarov, Tahir, Azerbaycan Tarixi (11), Bakı, Öyretmen Neşriyyatı, 1995.
- İşyar, Ömer, "Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No. 29 (Ekim 2003), s. 1-43.
- Karaca, Ayhan, "Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların On Yılı", Dış Ticaret Müsteşarlığı, "<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtergi/ocakozel2002/ayhan.html>" (14.09.2008).
- Karluk, Rıdvan, Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar, Ankara, Turhan Kitapevi, 2002.
- Kasım, Kamer, "Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması", Ermeni Araştırmaları, No. 2 (Yaz 2001) "http://www.eraren.org/tur/makale/ozet_kam_kasim_basbarsurdagkar.html" (14.11.2006).
- Kut, Şule, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları", Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Macfarlane, Neil, "The UN, the OSCE and the Southern Caucasus", Caspian Crossroads, "<http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/234.html>" (19.02.2008).
- Mülkiyyet Gazeti, 27.10.1998.

“Nagorno-Karabakh: The World’s Forgotten Genocide?”, International Reports, “<http://www.internationalspecialreports.com/ciscentralasia/01/azerbaijan/nagornokarabagh.html>” (14.01.2006).

NATO El Kitabı, Brüksel, NATO Basın ve Enformasyon Bürosu, 1998.

Nesirov, Elman, Azərbaycan-ABŞ Münasibetləri, Bakı, Qanun Neşriyyatı, 1998.

Nesirov, Elmar, “Azərbaycan-ABŞ Münasibetlərinin Anlaşma Tərəfləri: Kongres və Onun Qanunvericilik Prosesinin Detayları”, Qanun, 48 C., No. 8 (Kasım 2000), s. 46-51.

Öğüt, Kaan, “Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun, Avrasya’da Güç Dengeleri, Petrol-Doğalgaz”, Aydınlanma, “<http://www.aydinlanma1923.org/sayi/31/01-07.html>” (22.11.2008).

Qasimov, Musa, Azərbaycan Beynəlxalq Münasibetlər Sistemində, Bakı, Gənclik Neşriyyatı, 1996.

Qasimov, Musa, Azərbaycan’ın Xarici Siyaseti (Konsepsiya Məsələləri), Bakı, Mütərcim Neşriyyatı, 1997.

Rasizade, Alik, “ABŞ’nin Azərbaycan Siyaseti I”, Azadlıq, 19.09.1992.

Rasizade, Alec, “Azerbaijan After a Decade of Independence: Less Oil, More Graft and Poverty”, Caspian Asian Survey, 21 C., No. 4 (Aralık 2002), s. 349-370.

Rotenberg, Michael ve Howard, Glen, “Azerbaijan Oil Industry”, Russian Oil and Gas Guide, C. II, No. 3 (Temmuz 1993), s. 31-37.

Saheb, N. ve Javadi, M., “Oil: Azerbaijan Economic Rebirth”, Azerbaijan International, C. II, No. 2 (Yaz 1994), s. 7-15.

Seferov, P.Ş., 1990-cı İllərdə Azərbaycan’ın Beynəlxalq Vəziyyəti və Xarici Siyaseti (Metodik Vesait), Bakı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, 1999.

Tahirzade, Edalet, Elçi Bey, Bakı, Respublika Qəzeti Neşriyyatı, 1999.

Tellal, Erel, “Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları”, Mülkiye Dergisi, C. XXIV, No. 225 (Kasım-Aralık 2000), s. 85-109.

“The White House-Office of the Press Secretary”, Azerbaijan International, “http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/32_folder/32_articles/32_clinton.html”

(13.12.2007).

Trean, Claire, “Karabakh: La OSCE Convoque Une Conference”, Le Monde, 26.03.1992.

US Department of State, “<http://www.state.gov/p/eur/rls/or/13508.html>” (22.12.2002).

Xalq Qəzeti, 13.02.1992; 15.04.1992; 22.05.1992; 23.09.1992; 22.01.1993; 13.02.1993; 06.09.1993.

Yerasimos, Stefanos, Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu), çev. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.